

УДК 001.89: 63:061.4(477)''18''

Анікіна Ольга Петрівна,
канд. іст. наук, провід. наук. співроб.
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

**ПОШИРЕННЯ ДОСЯГНЕНЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ
ЗАСОБАМИ ГАЛУЗЕВИХ ВИСТАВОК
(20-30-і роки ХХ ст.)**

У статті показано значення виставок у поширенні прогресивних результатів не тільки передової практики, а й досягнень науки і техніки у сільському господарстві, зокрема дослідної справи в Україні 20–30-х років ХХ ст.

В статье показано значение выставок в распространении прогрессивных результатов не только передовой практики, но и достижений науки и техники в сельском хозяйстве, в частности опытного дела в Украине 20-30-х годов ХХ ст.

The article deals with importance of exhibitions in familiarizing of progressive results not only leading practice but also achievements of science and technics in agriculture and research work in Ukraine in 20-30-th years of ХХ century.

Постановка проблеми. Сільськогосподарські виставки – одна із форм агрономічної пропаганди виробничого характеру завжди мали величезне народногосподарське значення. Їхня діяльність протягом історичного періоду проходила свої етапи піднесення-спаду залежно від суспільно-політичних подій в державі. У досліджуване двадцятиліття при значному посиленні процесів політизації правлячі кола використовували величезні можливості сільськогосподарських виставок як дієвих чинників популяризації. Пропаганда кращих агрономічних досягнень ішла поряд із досить ефективним нав'язуванням певної політики в сільському господарстві: переваг колгоспного ладу над індивідуальним веденням господарства, соціалістичного змагання, стахановського руху, адміністративного планування тощо.

З огляду на актуальність теми слід зазначити, що у вітчизняній історіографії є незначна низка публікацій, у яких побічно висвітлено окремі аспекти діяльності сільськогосподарських виставок, але комплексного дослідження до сьогодні не проводилося.

Ціль даної статті у тому, щоб показати значення виставок для поширення прогресивних результатів не тільки передової практики, а й досягнень науки і техніки у сільському господарстві, зокрема дослідної справи в Україні 20–30-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Галузеві виставки відкривалися для демонстрації кращих надбань досвіду ведення сільського господарства. Вони давали можливість широкому загалу відвідувачів наглядно ознайомитися з досягненнями науки і практики. Упродовж історичного періоду в сільськогосподарську пропаганду входила організація спочатку губернських, повітових, надалі обласних, районних та колгоспних виставок. У ряді областей і районів для організації виставок створювалися постійні бази. Крім того, був накопичений багатий історичний досвід організації сільськогосподарських виставок загальнодержавного рівня (всесоюзних). Під час підготовки проходило масове змагання за право участі, піднімалася трудова активність сільськогосподарських трудівників, проводилися підсумки змагань [7, с. 142]. Сільськогосподарські виставки були також одним із масових способів розповсюдження прогресивних знань серед населення та засобом, заохочення (нагороди, премії) у проведенні тих, або інших прийомів із поліпшення господарства [11, с. 342.].

Сільськогосподарські виставки мають досить давню історію існування. Із невеликого екскурсу випливає, що в царській Росії, як країні аграрній вони відігравали досить вагоме і помітне значення в господарському житті. Та запровадження спеціальних с.-г. виставок отримало свій початок лише з середини ХІХ ст. Перша виставка була започаткована з ініціативи Міністерства державних маєтностей у 1843 р. в Одесі, а потім у наступному 1844 р. були відкриті вже дві – в Одесі і в с. Великому Ярославській губернії. Ці події поклали початок цілій низці заходів, які запроваджувалися у відповідній послідовності. Губернія була

розділена на 7 округів (із декількох губерній кожен). По губернських містах у кожному окрузі щороку систематично проводилися виставки. Поряд із губернськими Міністерство державних маєтностей дозволяло влаштовувати виставки і сільськогосподарським товариствам. Серед них слід відзначити три: дві у Москві (1846, 1852), влаштовані Московським товариством сільського господарства, одна у Санкт-Петербурзі, відкрита, на прохання міністерства, вільним економічним товариством. Після реформи 1861 р. кількість виставок почала значно зростати, а сам почин у цій справі належав уже, більшою мірою, або місцевим агрономічним товариствам, або земствам. Виставки влаштовувалися не тільки в губернських, але й у повітових містах, та великих селищах [6, с. 557–560]. Отже до 1917 року виставки запроваджувалися с.-г. товариствами та частково земствами. Стосовно дослідної справи, блискучі приклади потужності і повноти представлених матеріалів спостерігалися і до подій більшовицького перевороту, але вони мали свої окремі недоліки. Так, слід згадати виставку 1913 р. у Петрограді, яка продемонструвала швидкий темп піднесення діяльності наших українських установ. Але не проведено ніяких узагальнень, не зроблено належних висновків, тому виставка майже не залишила після себе сліду навіть у пам'яті учасників досвідників.

Проведений аналіз свідчить що вже у 20–30-х роках ХХ століття виставки розподілялися таким чином: заходи місцевого значення – *районні, обласні* та вседержавного – *всесоюзні*.

Так заходи місцевого значення мали значну популярність та поширювали кращі агрономічні досягнення для певного регіону. Надаючи великої ваги районним виставкам, місцеві науково-дослідні установи брали участь у заходах як свого регіону так і інших районів, знайомлячи селянство зі своїми кращими досягненнями. Можна навести окремі переконливі приклади. Так у вересні-жовтні 1925 року у Полтавській окрузі працювала ціла низка районних с.-г. виставок. *Полтавська с.-г. дослідна станція* була представлена зі своїми експонатами в таких районах: Полтавському, Карлівському, Машівському, Перешепинському, Опішнянському, Диканському, Бригадирівському на Кременчужчині [2]. *Червоноградська станція* проводила активну виставкову роботу. У різних

районах старої Червоноградської округи, а саме, Зачепилівці, Карлівці, Червонограді, Машівці, Старовірівці, Кегичівці, Котівці та Мажарці. Виставки районного значення всі були універсального характеру, тобто мали відділи з різних галузей сільського господарства: рільництво, скотарство, садівництво, городництво, птахівництво, кустарні промисли тощо. Були приурочені здебільшого святу врожаю, продовжувалися 2-3 дні. Кількість експонатів коливалася від 60 до 145, із них селяни представляли 90 відсотків, інші – належали різним с.-г. колективам, кооперативам, цукроварням, державним лісництвам, с.-г. школам та с.-г. науково-дослідним станціям. Такі виставки наочно демонстрували переваги раціонального ведення господарства, що полягали у переконливих порадах громадської агрономії та науково-дослідних станцій. Господарства, що виконували подібні наукові поради, майже не страждали ні від шкідників, ні від посухи (1924), і давали врожаї близько 200 пудів зерна з десятини (1925) [9]. Найкращим господарствам видавалися нагороди та премії призначені експертними комісіями не тільки за представлені експонати, а й за загальний рівень ведення господарства. Так нагороди видавали як натуральні (плуги, борони, полільники, кукурузні молотарки та інше), так і свідоцтва першого і другого розряду. Найкращі господарства висувалися для участі у всесоюзних заходах.

Що ж стосується виставок загальнодержавного значення за ранньої радянської доби, слід відмітити першу *Всесоюзну сільськогосподарську і кустарно-промислову виставку*, яка відкрилася 1923 р. на території парку культури та відпочинку ім. М. Горького. У зв'язку з цим були поставлені завдання відобразити перші успіхи у відбудові та піднесенні радянського сільського господарства та активно пропагувати переваги колективної форми його ведення, втілення у життя кооперативного плану В.І. Леніна тощо.

Про цю подію та досить ретельну підготовку до її проведення знаходимо низку матеріалів-першоджерел, що збереглися з минулих років [3, 4, 8, 10, 12, 13]. Декретом РНК від 21 листопада 1922 р. визнано за необхідне участь УРСР у виставці. Координацію підготовки здійснювали декілька органів: Голоvvиставком (Москва), Укрвиставком (Харків), Виставочний комітет Сільсько-Господарського

Наукового Комітету України (С.Г.Н.К.У), Всеукрбюро по дослідній справі при НКЗС. З аналізу їхньої діяльності випливає, що дії цих об'єднань часом були не скоординовані.

До Укрвиставкому включалися також і представники Всеукраїнського Агрономічного Товариства (ВАТ). Комітет затверджений 10 лютого ВУЦВК'ом у складі: голова І.Е. Клименко (Наркомзем); заст. голови Д.В. Домрачов (зав. досвід. відділом НКЗС та член ВАТ); члени Комітету: представники ВУЦВК, колегії Наркомзему та ВАТ: В.А. Онуфрієв, П.А. Пахомов, М.З. Резніков, А.Л. Трилиссський, М.Е. Левенштам, Алексеев, Лещ, Волох. Для безпосереднього керівництва усією роботою з підготовки та проведення виставки зі складу Комітету виділена відповідальна робоча група у складі: Д.В. Домрачова, В.А. Онуфрієва, П.А. Пахомова. Роботу на місцях здійснювали Губвиставками при Губвиконкомах та Комітети Сприяння при місцевих Виконкомах. Зв'язок із місцевими Укрвиставками здійснювався через уповноважених, призначених агрономів за згодою із ВАТ.

Виставком С.Г.Н.К.У. був сформований у своєму складі з представників вчених від усіх секцій С.Г.Н.К.У. (біля 30 чол.). У найважливіших випадках справи пов'язані з виставкою розглядалися в Президії, Раді, Пленумі С.Г.Н.К.У. З подальшим поданням до Київської філії Укрвиставкому, безпосередньо до Укрвиставкому, до Головвиставкому.

Але плани на початку та реальне становище справ у подальшому змінилися не на краще. У Москві було вирішено Україну окремим павільйоном не представляти. Тому фінансування скорочувалося у трьох варіантах: на природу України – в 20.140 карб., 14.210 карб. та 7.931 карб.; на побут – в 10.015 карб., 7.550 карб. та 5.065 карб. Таким чином, цілісної картини природи, економіки, побуту та сільського господарства України на виставці не було представлено з причин від неї незалежних. Усього С.Г.Н.К.У. мав під час підготовки такі кошти: 87.861 карб. 36 коп. 1923 року, з яких за кошти самого Комітету (33. 861 карб. 36 коп.), надіслано на виставку 18 експонатів, які були розміщені без певної системи, деякі невідомо як втрачені. Так закінчилася участь Комітету у Виставці 1923 року, не діставши ніякої наукової оцінки, після піврічної напруженої праці. Не

дивлячись на матеріальну скруту С.Г.Н.К.У все ж провів значну роботу, завдяки йому Україна була частково представлена по відділу природи України та по відділу с.-г. народного побуту України [13].

Науковий аналіз показав, що на виставках 20-х років дослідній справі приділялася особлива увага, тому що вона була представлена окремим відділом [3]. С.-г. дослідна справа України на Всеросійській с.-г. і кустарно-промисловій виставці займала другий відділ за двома частинами Загальною та Спеціальною.

I. Загальна: 1. Найголовніші природно-історичні, економічні та організаційно-господарські умови України; 2. Роль с.-г. дослідної справи для добробуту країни; 3. Найголовніші питання і досягнення дослідної справи України в зв'язку з відповідними природно-історичними та економічними умовами. С.-г. оцінка цих досягнень; 4. Зв'язок дослідної справи з життям; 5. Організація дослідної справи та її стан у минулому і сучасному. Перспективи на майбутнє; 6. Методика і техніка с.-г. дослідної справи; 7. Література.

II. Спеціальна: 1. Окремі дослідні установи. Їх організація, життя, робота і досягнення у зв'язку з умовами району обслуговування: а) дослідні с.-г. установи загальні; б) дослідні с.-г. установи спеціального призначення: виноградарство, виноробство, тютюнництво, лікарські рослини, культура боліт і солонців, бджільництво, шовківництво та ін.

За кошторисом Укрвиставкому на представлення дослідної с.-г. справи України потрібно було виділити відповідно 80.300 рублів золотом. Але Головним Виставковим Комітетом назначено було лише 14.900. Ця сума звичайно виявилася надто мізерна для того, щоб дослідну справу усієї України можна представити належним чином. Тому окремі дослідні станції експонувалися своїми силами [10, с. 192]. Делегатські збори ВАТ присвячені участі у виставці винесли резолюцію: “Заслухавши доповіді представників Головвиставкому (Лебедева, Фоміна), Укрвиставкому (Домрачов) та Правління ВАТ (Резніков), Делегатськими зборами ВАТ признано, що Всесоюзна с.-г. виставка повинна виявити стан сільського господарства країни та привернути увагу всієї країни до його інтересів ... для відповідальної роботи з відновлення сільського господарства” [4].

Про серйозність проведення виставок свідчить те, що наукові установи готувалися до участі надзвичайно ретельно. Так попередньо 10 липня 1923 р. була проведена нарада досвідників України, де заслуховувалися доповіді, підготовлені до з'їздів із дослідної справи за темою сухого землеробства. Відбулася також низка з'їздів, приурочених до виставки. Голоvvиставкомом було намічено їх проведення за напрямками: 1. Грунтознавства і геоботаніки; 2. Дослідної справи із секціями машинознавства і насінництва; 3. Тваринництва; 4. Сухого землеробства. Крім того, признано бажаним організувати під час виставки розширений з'їзд робітників Всеробітземлісу за участю організацій Західної Європи, підтримати організаційно наради також приурочені до виставки: 1. Нарада губземуправлінь; 2. Нарада із промислових культур; 3. Нарада з кустарних промислів.

Історико-науковий аналіз показав, широке експонування України відповідно поділу за природно-історичними зонами, у кожній зоні по 5 відділів: природа, економіка, досвідна справа, агропоміа та с.-г. освіта; у відповідних Україні зонах (степ, лісостеп, полісся) у головному павільйоні виставки не відбулося, натомість їй було представлено лише невелику частину павільйону, де взяв участь також і С.Г.Н.К.У.

Із вищенаведеного бачимо, що для участі України у виставках загальнодержавного рівня українськими науковими організаціями та установами проведена значна організаційна, але часом не скоординована, робота, без належної підтримки Московського керівництва.

Окремого аналізу заслуговують питання співпраці та взаємовпливу виставок і наукових установ.

Ця робота покладалася на Всеукраїнське Бюро з дослідної справи при Наркомземі УРСР [8]. На виставці Бюро повністю відповідало за відділ с.-г. дослідної справи. Ця діяльність у всеукраїнському масштабі здійснювалася за допомогою і при сприянні усіх Обласних Управлінь із дослідної справи, безпосередньо дослідних станцій. Намічені заходи Всеукрбюро проводилися у формі зведення результатів робіт науково-дослідних установ. Такі зведення давали можливість запропонувати населенню практичні рекомендації, достатньо

науково обгрунтовані, конкретні за абсолютним та відносним цифровим даними узагальнення. Надалі в плані співставлення робіт дослідних установ різних районів вони допомагали реальніше розібратися у напрямках сільськогосподарських заходів для кожного району. Отже зведення результатів, представлених на виставці повністю виконувалося Всеукраїнським бюро по с.-г. досвідній справі, у подальшому пов'язувалося із розробленням наукового сільськогосподарського економічного районування України [12, с. 181–182].

Так як виставки були покликані популяризувати кращі досягнення як виробництва так і науки, у наглядній зрозумілій і завершеній формі представлялося все те, над чим, чому та як працювали науково-дослідні установи країни і що в результаті вони пропонували для практичного впровадження науково-обгрунтованих прийомів.

Установи готувалися до показу з усією відповідальністю, щоб якнайширше розкрити зміст своєї наукової діяльності, стан належного облаштування умов праці, щоб переконливо довести перевагу вироблених рекомендацій. Представлялися їхні наукові програми, обгрунтування цих програм у конкретних природних та екологічних особливостях району діяльності, виконання поставлених задач. Також демонструвалися матеріальні засоби, якими володіла кожна дослідна установа. Сюди відносились усі найважливіші моменти у житті станцій: їхні споруди, обладнання, персонал, методи роботи з населенням щодо впровадження результатів дослідних установ (співпраця та обмін досвідом). Справжньою ціллю виставок досліджуваного періоду було проведення оглядів виробничих можливостей, техніки наявних у країні при існуючому суспільно-економічному ладі та державній сільськогосподарській політиці. А також на основі вивчення кожного із окремих моментів культури рослин з'ясовувалося які ж перспективи відкриваються перед сільським господарством України. Характерною особливістю, що була притаманна тільки виставкам 20-х років було те, що перед масовим відвідувачем представлялася робота численної низки установ, вже узагальнена у прості, зрозумілі, беззаперечні висновки з окремих питань, робилися належні рекомендації з досвіду оптимального ведення господарства для конкретних областей або зон України. Тільки у 20-х роках на

виставках дослідна справа була окремим одним із головних відділів. [1, с. 73–91]. Прогресивним напрямом діяльності виставок 20-х років ХХ століття була демонстрація наукових досягнень у сільськогосподарських дослідних установах. Отже, однією з найважливіших функцій виставок слід вважати діяльність із виявлення та узагальнення результатів наукових установ у цілому по всій Україні.

Друга виставка державного масштабу відбулася лише наприкінці 30-х років. За ініціативою II Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників (1935 р.) і на основі Закону від 21/VIII 1938 р., прийнятого на 2-й сесії Верховної Ради СРСР 1-го скликання, в 1939 р. була відкрита II Всесоюзна виставка. Вона продемонструвала досягнення сільського господарства СРСР, показала кращі зразки усіх його галузей, відобразила сільськогосподарські республіки, краї і області. Дослідна справа у 30-х роках вже не представлялася окремим відділом. Але поряд із цим виставка особливо активно пропагувала соціалістичне змагання колгоспників і радгоспників, усіх простих працівників сільського господарства. Виставка 1939 р. відбудована на пустирі заново, біля с. Останкіно, загальною площею біля 140 га. На цій території було зведено 250 споруд за проектами кращих архітекторів країни. Робота виставки продовжувалася і у 1940-41 рр. але на привеликий жаль діяльність її була перервана війною. І лише у 50-х роках (1.VIII.1954) за постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС, прийнятій на розвиток рішень вересневого (1953) Пленуму, в Москві відкрилася вже постійно діюча сільськогосподарська виставка. Право участі надавалося колгоспам, радгоспам, РТС, науковим установам, а також окремим спеціалістам, колгоспникам, робочим РТС і радгоспів, які досягли установлених для учасників виставки показників по врожайності сільськогосподарських культур [5, с. 133–134].

Висновки. Аналізуючи роботу галузевих виставок по представленню с.-г. дослідної справи, слід зазначити, що *районні* та *обласні* – виконували функції найбільшого переконання селянського населення у запровадженні рекомендацій дослідних установ шляхом наглядної демонстрації переваг наукового ведення сільського господарства. За допомогою заходів місцевого рівня науково-дослідні станції, з одного боку, популяризували свої здобутки; з другого – наближали досягнуті наукові висновки безпосередньо до сільськогосподарського населення.

Серед недоліків цієї роботи виявлено, що такі демонстрації були можливими переважно для навколишніх селищ. Люди здалеку, здебільшого, не мали можливості відвідувати зібрання.

Загальносоюзного рівня виставки у досліджуваний період репрезентували досягнення дослідної справи серед широкого загалу, а також сприяли зведенню наукових досягнень, на основі яких розроблялися плани подальших сільськогосподарських заходів на теренах усієї держави, головні напрями наукових робіт. На виставках 20-х років с.-г. дослідній справі приділяється особлива увага, а у 30-х – роль дослідних установ у науковому піднесенні сільського господарства поступово замовчується.

Отже, на нашу думку узагальнення досвіду роботи таких масових заходів як сільськогосподарські виставки, не було предметом окремих досліджень, тому ця проблема потребує глибшого вивчення, а досвід може стати корисним для сучасного використання при відродженні та організації виставкової роботи у сільському господарстві.

Список використаної літератури

1. *Борисов Н.К.* Отдел II. Сельско-Хозяйственное опытное дело // *Спутник по выставке*. Кн. 1 / Составлен под общ. ред. А.П. Модестова. – М., 1923 – С. 73–91.
2. *Бугаєнко М.* По с.-г. виставках. Районові с.-г. виставки по Полтавській окрузі // *Полтавський селянин*. – 1925. – Ч. 19-20. – С. 25–27.
3. *Бюллетень* Украинского комитета Всероссийской с.-х. и кустарно-промышленной выставки (материалы и документы). Февр. 1923 г. – Х.: Издат. Секция Укрвыставкома, 1923. – № 1. – С. 22–28.
4. *Всероссийская с.-х. и кустарно-промышленная выставка: [Из «Хроники»]* // *С.-х. опыт. дело*. – 1923. – № 2. – С. 143.
5. *Всесоюзная сельскохозяйственная выставка* // *Энцикл. с.-х. справочник (краткий)*. – М.: Гос. изд-во с.-х. лит. – 1959. – С. 133–134.
6. *Выставки* // *Энцикл. словарь*. Т. VII^а: Выговский–Гальбан / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – СПб, 1892. – С. 557–560.
7. *Выставки сельскохозяйственные в СРСР* // *Энцикл. с.-х. справочник (краткий)*. – М.: Гос. изд-во с.-х. лит-ры. – 1959. – С. 142.
8. *Из деятельности Всеукраинского Бюро по опытному делу и Опытного отдела Наркомзема УССР: Работа Всеукрбюро по подготовке к с.-х. и кустарно-промышленной выставке СССР* // *С.-х. опыт. дело*. – 1923. – № 3. – С. 181–182.

9. *Каплунівський С.* По с.-г. виставках. Підсумки районних с.-г. виставок на Червоноградщині // Полтавський селянин. – 1925. – Ч. 17. – С. 18–21.

10. Сельскохозяйственная выставка СССР: [Из «Хроники»] // С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 3. – С. 192.

11. *Сельскохозяйственные* выставки // Малая советская энциклопедия / Глав. ред. Н.Л. Мещеряков. – Т. 2: Ванини–Дротик. – М.: ОГИЗ РСФСР, 1931. – С. 342.

12. *Филипповский А.* Из деятельности Всеукраинского Бюро по опытному делу и Опытного Отдела Наркомзема УССР. Работа Всеукрбюро по подготовке к с.-х. и куст-пром. Выставке СССР // С.-Х. Опыт. Дело. – 1923. – № 3. – С. 181–182.

13. *Яната О., Шарлемань М., Юрків Х.* Діяльність Виставочного Комітету при Сільськогосподарському Науковому Комітеті України (16/ХІІ.1922р.–3/ХІ.1923 р.) // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 34–40; *Яната О., Юрків Х., Савченко Л.* План та кошторис участі Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній С.-Г. виставці в серпні–жовтні 1923 р. в Москві // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 40–55; *Яната О., Юрків Х., Савченко Л.* Пояснююча записка до робочого плану і й обрахунку участі Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній С.-Г. виставці в Москві по відділу природи України // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 66–69; *Яната О., Юрків Х., Савченко Л.* Робоча програма та обрахунок Сільськогосподарського Наукового Комітету України по відділу природи України на Всесоюзній С.-Г. виставці у Москві в серпні–жовтні 1923 року // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 59–66; *Яната О.* Пояснююча записка [до робочого плану й обрахунку участі Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній С.-Г. виставці в Москві по відділу с.-г. народного побуту України] // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 71–72; *Яната О., Юрків Х., Савченко Л.* Робочий план і обрахунок участі Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній С.-Г. виставці у Москві по відділу с.-г. побуту // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 70–71.